

et cui tuto niti possit. Chaldaicus, vero, Paraphrastes sic: DEUS MITTIT NON SOLUM BONA, SED MALA ET ADVERSA HOMINIBUS IN HAC VITA, UT HIC PURGATUS, NON INVENIAT HOMO POST SE QUIDQUAM MALI, SCILICET, IN FUTURA VITA. Potest, etiam, ex his verbis alius sensus eliciri, quoniam hebraea ad plures sensus sunt ambigua, is, scilicet: IN DIE BONA FRUERE BONIS, id est, dum adest facultas bene operandi, bene operare, aut esto in bono; ET IN DIE MALA, tempore adverso, VIDE, id est, videbis, hoc est, gaudebis atque laetaberis. Nam videre pro gaudere atque laetari ponit solet in his Litteris, ut in illo psalmi (xxxvi): *Cum perierint peccatores videbis*, id est, gaudebis ipse. Nam, certe, ita evenit, ut boni atque justi in tempore malo, in mediis malis, liberati a Deo, gaudeant, ut dicitur in psalmo (xl): *In die mala liberabit eum Dominus*, et in alio (Ps. cxi): *In memoria aeterna erit justus: ab auditione mala non timebit*, et in Job (cap. v) multa in eam sententiam dicuntur. Sequitur:

16.—Haec quoque vidi in die vanitatis meae: Justus perit in justitia sua, et impius multo vivit tempore in malitia sua.

Occupat responsione, quod tacitis allorum cogitationibus videbat ipsi posse objici, non videri acquam, ut justi et boni qui sunt, aut calumniis allorum aut rebus adversis premantur; dicitque, justos et bonos, cum in malis sunt, quod se justos et innocentes esse videant, non ex eo graviter aut impatienter ferre mala debere. Nam neque bona hujus vitae praemia esse justitiae; saepe, enim, accidere, ut mali et injusti diutissime vita et fortuna utantur: neque, contra, mala hujus vitae semper in poenam dari; nam justos saepe cito extingui, neque solum extingui cito, sed ob id ipsum, quod justi sint, malis atque morbis subjici. Quae dicens, revellit opinionem eorum, qui putant mala et bona hujus vitae pro meritis eujusque dari deberi. In quo errore

amici Job versati sunt. Nam ex eo errore et persuasione impatiens sequi solet, et adversus Deum expostulatio, ut appareat in Davide (Ps. lxxii): *Mei autem pene moti sunt pedes: pene effusi sunt gressus mei. Quia zelavi super iniquos, pacem peccatorum videns, et similiter Habacuc* (1) *Quare via impiorum prosperatur* (1)? Hoc QUOQUE VIDI IN DIES VANITATIS MEAE. — Hebraico: OMNIA VIDI IN DIES VANITATIS MEAE, id est, ne spes, quod justo vivas, fore, ut in te non incurvant mala, aut quod justus sis atque innocens, graviter feras, quod vexere malis. Nam certe omnia, id est, hoc et illud, et ut noster verit, HOC QUOQUE VIDI IN DIES VANITATIS MEAE, id est, in hoc brevi curriculo vitae meae, et quod justus ob id, quod justus sit, pereat, et quod nequam longo vivat tempore; ex quo fit consequens, mala aut bona hujus vitae non despiciunt aut distribui hominibus pro ipsorum meritis. Et, certe, ita accidere saepe videmus, potestque id exemplis ex Scriptura confirmari. Sic Genesis IV, Abel justus cito extinctus est, et Cain parricida in longum vitam produxit. Similiter Enoch, vir justissimus, non attigit quadragesimum annum, id est, pro sui saeculi spatio vivendi parum vixit; cum ali ejus saeculi homines ad nongentesimum pervenerint. Manasses, impissimus, quinquaginta quinque regnavit annos (IV, Reg., XXI); Ezechias, rex sanctus, ad triginta non pervenit. Quod si quis roget, quare id fiat, dici debet justos saepe cito extingui ob id, quod dicitur in libro Sapientiae (IV): *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus, aut ne factio deciperet animam illius*. Contra, impios longius saepe producere vitam, quod Deus illos ad poenitentiam expectet, aut ut postea cum eis severius agat. Quam utramque causam exposuit D. Paulus, ad Romanos scribens (II): *An dicitas bonitatis ejus et patientiae et lon-*

(1) Sic in codice D; sed citata verba inveniuntur in Jeremia (xii, 1).

ganimitatis contemnisti? an ignoras, quoniam benignitas Dei ad poenitentiam te adducit? Secundum autem duritiam et impenitentia cor, thesaurizas tibi iram in die irae et revelationis justi iudicij Dei. Et in eadem epistola (IX): Volens, autem, Deus ostendere iram, et notam facere potentiam, sustinuit in multa patientia rasa irae, apta in interitum. Sed videamus, quod sequitur:

17.—*Noli esse justus multum, neque sapiens plusquam opus est, ne obstupescas.*—18.—*Ne impie agas multum: et noli esse stultus, ne moriaris in tempore non tuo.*

Sunt qui superiorem versum, quod dictum est accidere saepe, ut justi in justitia sua moriantur, accipiunt et intelligunt, non de iis, qui vere justi sunt, sed de iis, qui errore decepti, pro justis dicuntur, et juste quaedam se credunt agere, quae minime justa sunt. Quales fuerunt filii Aaron, qui religiosum studio ducti, et credentes se justa agere, alienum ignem obtulerunt, ob quod a Deo imperfecti sunt; et quallis fuit sacerdos ille Oza, qui (in Reg., cap. vi) nutriri arcae, recte se agere putans, manum porrexit, qui et ipse ob eam causam a Deo extinctus fuit. Et qui hanc interpretationem inducent (inducunt, autem, eam Hebrei quidam, ut docet hoc loco Hieronymus), ii satis apte hunc versum cum superiori conjungunt. Nam, quoniam superiori versu dixerat, justos, qui sibi tales videntur, et juste agere falso putant, interdum ob id ipsum perire, recte nunc et contemporanea admonet nos, NE NIMIUM JUSTI SIMUS, id est, ne ejusmodi justitiam, qualis istorum est, sequamur et zelo justitiae ducti, ea inferendum faciamus, quae minime justa et Deo placentia sint. Sed quoniam nos aliter superiorem versum intelleximus, idcirco quo hunc cum illo conjungamus, dicimus: Quoniam Salomon superiori versu docuit, bona et mala hujus vitae non pro meritis justitiae decerni, et ob eam causam neminem sibi persuaderi debere, quod

se justum videat, liberum a malis futurum; quoniamque id docens, hujusmodi fiduciam, quae ex persuasione propriae justitiae oriri solet, retudit et inanem esse docuit, idcirco nunc, ob mentionem justitiae factam occasione captata, aperit, quo id vitimus, aliud malum, quod ex ejusdem justitiae studio imprudentes nos solet invadere, dicens: *NOLI ESSE JUSTUS MULTUM.* Nam saepe accidit, ut medium non teneamus in justitia, et dum justi esse cupimus, serui ac truces ac superstitionis efficiamur. Sunt, enim, quaedam virtutibus similia, et valde illis in speciem vicina. D. Hieronymus, et Olympiodorus, atque etiam Augustinus in *Quæst. Novi et Veteris Testamenti*, quæst. xv (1), et *Glossa interlinearia*, et Lyranus justitiam hoc loco accipiunt pro vindicatrice justitia. Nam nimium justum hic dici volunt eum, qui in vindicando et pœnas de innocentibus sumendo, et legum verba anxie sectando, nimius est. Quo de genere est illud Poetae: *Ius sumnum, summa injuria* est. At nonnulli alii, inter quos etiam est Augustinus, lib. *Sententia*, sent. ccclxv (2), generalius hoc de justitia morum intelligunt, et nimium justum vocari dicunt, qui justitiao suæ et operibus, quae ipse suis viribus honeste egit, confidunt. Et, certe, utroque modo recte exponi potest. Potest etiam hoc intelligi, non tam de ipsa justitia dictum, quam de ostentatione justitiae. Itaque, nimium justum vocari eum hoc loco, non qui studet nimium esse justus, sed qui affectat videri; nam huic severitas, et truculentia, et hypocrisia agnata sunt. Quod fit verosimilius ex eo, quod sequitur:

(1) Juxta communem sui temporis opinionem hoc opus Luysius Div. Augustino adjudicat. At recentioribus criticis jure adscriptum videtur.

(2) Liber, quem hic Mag. Legionensis tribuit Div. Augustino, etsi ex sententiis divi Augustini confectus, auctorem habuit Div. Prosperum Aquitanum. Sententia a Luysio citata in quibusdam hujus operis editionibus numero 367, non 365, insignitur.

NEQUE PLUS SAPIAS, QUAM OPORET, NE OBSTUPESCAS.
 Nam in eo, quod est: PLUS SAPIENS, si vim verbi hebraici sequamur, is intelligitur, qui se sapientem efficit, et jactatione et ostentatione suae sapientiae videri talis vult. Cui vanitati stupor agnatus est; stupor, inquam, is, qui ex admiratione oritur. Nam qui se suaque superbe jactant, et magna alia videri volunt, se ipsi in primis mirantur, et ad se obstupescunt. Quamquam alii hoc, nimirum sapere, aliter accipiunt. Nam Hieronymus, et Glossa interlincaris, et Lyranus, et puerique de curiosa rerum et consiliorum Dei investigatione hoc dictum intelligunt, esseque hoc praecepitum simile illi, quod Paulus ad Romanos scribit (xii): *Omnibus, qui sunt inter eos: Non plus sapere quam oportet, sed sapere ad sobrietatem.* Cui peccato, illud malum est adjunctum, quod sequitur: NE OBSTUPESCAS. Nam hebetatur aries ingenii, et stupore opprimitur, dum nimis intente figitur in rebus arduis, et perobscuris, ut oculorum aries, cum adversum solem intuetur. Nam, ut dicitur in Proverbiis (xxv): *Qui scrutator est majestatis, opprimitur a gloria.* Qualo est, quod accidit primis parentibus, qui dum affectant esso sicut dii, scientes bonum et malum (Genes., III), in densissimis ignoracionis tenebris incidentur. Qualesque haeretici sunt, qui plus sapere quam oportet sapere affectantes, non contenti doctrina Ecclesiae, in errores incidere vanissimos et ineptissimos. Sed et id, quod dicitur: NE OBSTUPESCAS, potest ex hebraeo etiam veri: NE DEVASTERIS. Nam verbum hebraicum utrumque significat; imo, significat vastitatem et desolationem ejusmodi, quae administrationem et stuporem efficiat, quae est propria poena superbarum mentium et carum, quae scrutari arcana Dei volunt. Sed ne ista audientes dicí de justitiae et sapientiae nimirum studio, in aliud extremum declinantes, id a se omnino repellent, adjectit, quod hinc periculo et malo medetur: NE IMPIE AGAS MULTUM; ET NOLI ESSE STULTUS, NE MORIARIS IN TEMPORE NON TUO. — Quod non est ita intelligendum,

gendum, quasi probet impic agere, sicut juste agere commendavit; vetet, autem, nimirum injuste agere, sicut nimirum justitiam improbabit. Sed quod dicit: MULTUM, non ad excessum a mediocreitate virtutis referendum, nam quidquid inustum est isto modo, nimirum est; sed est referendum ad frequentiam et crebritatem peccandi. Itaque, non concedit, ut pecces aut impie agas, sed si quando id accidit, ut in hac vita semper accidit hominibus; ut in aliquo offendas, ut in eo ne perseveremus et alia alii peccata addamus, minora majoribus accumulantes, id nos admonet Salomon. Nam peccare, humanum est; perseverare in peccando, diabolicum. Itaque dicebat Iohannes (1, 2): *Huc scribo vobis, ut non peccatis. Sed et si quis peccaverit, adlocutum habet apud Patrem, Iesum Christum, qui est propitiatio pro peccatis nostris;* id est, tamen, si peccaverimus, non in eo perseveremus, sed scientes nos habere propitiatorem in coclis, nostrae naturae partepem, nosque summo amore diligenterem Christum, ad ipsum recurramus poenitendo. Quod et ipsum Ecclesiasticus uberior praecepit: *Fili, inquit Sapientis (Ecclesiastici xxii), peccasti? non adjicias iterum; sed et de pristinis deprecare, ut tibi dimittantur. Quasi a facie colubri fuge peccatum.* Cum quo recte conjungitur, quod sequitur: NE SIS STULTUS; nam est hoc summae stultitiae, in peccato perseverare. Nam quod quis incidat in peccatum, id potest tribui ignorantiae, aut fragilitati interdum. Sed quod quis, se peccato inquinatum videns, ei ad infernum animae et corporis tendere consipiens, sibi medicinam adhibere non fit, sed morbum sibi maiorem parere in dies, id stultissimum est. Cujus stultitiae poena est, quod sequitur: NE MORIARIS IN TEMPORE NON TUO. Saepe, enim, qui flagitosi multum sunt, in violentam mortem incident, aut omnino immature vitam finiunt. Nam per peccatum non solum animus separatur a Deo, quae est mors animae, sed et ipsum corpus ab animi influentia et a rationis gubernatione subtrahitur, ex quo cor-

poris sequitur mors. Itaque mors, et spiritualis, scilicet, et corporalis, ex peccato oritur, ut *Genesi* (c. II): *In qua hora comederilis, morte moriemini; et Paulus ad Romanos: Per unum ingressum est peccatum in mundum, et per peccatum mors; et alibi: Stipendium peccati mors; et rursum (Jacob., I): Peccatum, cum consummatum fuerit, generat mortem.*

Sed occurrit quaestio: quomodo IN TEMPORE NON SUO, qui nimium peccatores sunt, extinguantur, cum omnibus suus terminus moriendo a Deo statutus sit et praefinitus, ante quem nemo extinguitur, ut dicitur in libro Job (xix): *Brees dies hominis sunt, et numerus mensium ejus apud te est: constitueristi terminos ejus, qui praeferiri non poterunt? Cu* quaestioni, primo responderi potest, quod et Hieronymus sequitur, in tempore non suo extingui, quia ante tempus sibi a natura definitum extinguitur. Nam juxta cuiusque constitutionem corporis, est cuique praefixus certus vitae terminus, ad quem quisque, temperate se gerens, neque si illi aliqua vis inferatur, possit pervenire. Ad quem tamen terminum multi non perveniunt, et maxime qui peccatores et flagitosi multum sunt. Nam, quod violent leges, saepè incident in poenas legis et capite plectuntur, aut incurvant in odia, ex quo sunt iniuriae, et ex iniurie caedes violentiae; aut, certe, intemperato vivendi genere contrahunt morbos gravissimos, seniumque sibi et mortem accelerant. Unde et in psalmo dicitur (LIV): *Viri sanguinem non dimidiabunt dies suos, et Christus apud Matthaeum (XXVI): Qui gladio interficit, gladio peribit;* et Job (v): *Virum stultum interficiet iracundia, et pareulum inuidia.* Secundo, ad id potest responderi ex Olympiodoro, mori impies et stultos IN TEMPORE NON SUO, quia moriuntur antequam maturi sint ad mortem, id est, ut Olympiodorus inquit, antequam sint consummati virtutibus. Illud, enim, ad mortem opportunum est tempus, cum quis animum a vitiis expurgatum habet. Nam hoc vitac spatiū nobis datum est, ut in hac vita eruamus vitiā animi, et ornemus ipsum virtuti-

bus, ut, cum fuerit satis ornatus, ab hac discendentibus, in aliam meliore vitam nascamur. Et quemadmodum quia foetus continetur in utero, quo inibi formetur et perficiatur corpus, tempus maturum in lucem prodeundi id est, cum is satis jam formatus est; sic, maturum tempus excedi ex hac vita est, cum est satis virtutibus excultus animus, qui in hoc corpore tamquam in utero inclusus est, ut eas exceleret. Unde probo de homine dicitur in psalmo (I): *Et fructum suum dabit in tempore suo.* Qui, igitur, perseverant in peccatis, moriuntur IN TEMPORE NON SUO, quia semper imparatos illos et immatuos mors adgreditur. Tertio, dici potest, quod significare videtur *Glossa interlinearis*, mori peccatores IN TEMPORE NON SUO, id est, quo tempore minime ipsi vellent mori, quia mors illis, qui in peccatis morantur, acerba et invisa est; et quia semper sibi ipsis vitam longissimam fingunt, et eam spe percipiunt, quandocumque illis mors advenerit, nimium cito ac non suo tempore advenisse eam putant, ut appareat in illis qui in libro Sapientiae (v): *Et nos nati, continuo desivimus esse.* Subdit:

19.—Bonum est te sustentare justum. Sed et ab illo ne subtrahas manum tuam: quia qui timet Deum, nihil negligit.

Hoc loco hebraea videntur verbis differre a nostra editione, quamvis sensu non different. Nam, ad verbum, sic: **BONUM QUOD APPREHENDAS IN HOC ET ETIAM AB HOC, NE QUIESCERE FACIAS MANUM TUAM, QUA TIMENS DEUM EGREDIETUR OMNIA HAEC.** Titelmanus contendit vitiatum esse textum Vulgatae et pro JUSTUM esse legendum istum, ut respondeat hebraicis. Itaque, etiam, LXX transtulerunt. Et, certe, facilis erat lapsus aut transitus. Sed omnes codices Vulgatae editionis JUSTUM (1) legunt; neque variae

(1) In codice *D justa*. Sed ex contextu lectionis *justum* legendum videtur. Consonat codex A.

lectionis ullum appareat vestigium; et, praeterea, divum Hieronymum constat JUSTUM legisse in Commentariis, nam exponens hunc locum, dicit: «Bonum est, iustis benefacere.» Nam quod hebraice dicitur IN HOC absolute, interpres recte intellexit id, quod justum esset, demonstrari, tum quia de eo sermo praecesserat, nam adhortabatur sapiens ad iustitiam morum sectandam; tum quia dixit, bonum esse id apprehendere, id est, facere. Nihil, autem, bene fit, nisi quod justum est. Itaque, ad sensum, recte ista convertit. Sed, tamen, quae sit hujus loci vera intelligentia non satis liquet. Glossa interlinearis JUSTUM accipit substantivum, et sustentare pro aliore et elemosynis fovere, quasi dicat Salomon bono et justo elemosynam esse largiendam; sed tamen alias non esse dimittendos, ut ad Galatas Paulus (vi): *Bonum, autem, opereamus ad omnes, maxime autem ad domesticos fideli.* Itaque, hoc versu praecepit, ut omnibus benefaciamus, vel etiam ut benefaciamus, quo cumque modo possimus; ut si sustentare possimus, sustentemus; sin minus, pro nostra virili parte benefaciamus, juxta illud Tobiae (iv): *Noli faciem tuam avertere ab illo paupere. Quo modo potueris, ita esto misericors. Si multum libenter impertire. Quia qui timet Deum neutrum negligit, sed ipsum imitatur, qui solem suum oriri facit super justos et injustos.* Nam eamdem intelligentiam sequitur D. Hieronymus. Sed hic sensus videtur alienus a proposito et instituto sermone. Non, enim, nunc agebatur de elemosyna et beneficentia. Quare alii JUSTUM adjective accipiunt, quasi dicat Salomon, bonum esse iustitiam tueri, sed et alias animi virtutes non esse negligendas, sed omnes potius excolandas. QUONIAM QUI TIMET DEUM NIHIL NEGLIGHT, et, ut hebraice dicitur, EGREDIETUR OMNIA HAEC; hispane: *Saled todo; à todo arrostra.* Ex charitate, enim, omnis virtus pululat atque germinat. Unde Ecclesiasticus (iv): *Quocum-*

que invenerit manus tua instanter operare (1), et ad Galatas (c. vi) Paulus: *Bonum, autem, operemur, non deficientes.* Nam, ut dicit Jacobus: *Si quis legem servans, offendat in uno, factus est omnium reus.* Et haec satis coherent cum superioribus. Nam deterrebat ab impiis agendo Salomon, et ad iustitiam homines adhortabatur.

Alia expositio, superioribus magis consentanea, quam etiam ponit et sequitur Hieronymus, est, bonum esse, ut quis in utraque fortuna, et prospera et adversa, se moderante gerat, ita ut neque adversi dejiciatur, neque efficeretur secundis. BONUM EST, inquit, TE SUSTENTARE JUSTUM, cum secundae res sunt, neque illis aut voluntate diffluere aut superbia offerri. Sed ab illo, quod scilicet huic fortunae et statui contrarium est, NE SUBTRAHAS MANUM TUAM, vel, ut hebraice, NE QUIESCERE FACIAS MANUM TUAM, id est, ne animum dejicias. Nam in Sacris Litteris manus quiescens ac remissa in adversa fortuna dicitur, et significat animi dejectionem in adversis, ex habitu scilicet. Nam qui animum despondent, et a se quidquam superari posse desperant, simul cum animo brachia dimittunt. Sed apud Job (iv): *Manus lassas roborasti,* id est, animum addidisti in rebus afflictis; et apud Hieremiam (XLVII): *Non respererunt patres ad filios propter debilitatem manuum, propter motum et dejectionem;* et in libro Regum (II, c. IV): *Audiens, quod mortuus eset Abner, debilitatae sunt manus ejus,* id est, coepit animo remisso esse, ac despondere animum. Unde et roborare manum aliquis, pro addere illi animum in periculo et adversis rebus ponitur, ut in libro Regum (II, c. II): *Nunc, autem, roborentur manus vestrae,* id est, siti bona et forti animo; et in Zacharia (viii): *Confortentur manus vestrae,* id est, estote forti et constanti animo. Cui expositioni consonat, quod sequitur: *NAM QUI TIMET DEUM NIHIL*

(1) Sic in codice D; at textus, quoad sensum, potius ad Ecclesiastem (IX, 10) pertinet.

NEGLIGIT, id est, in utraque fortuna se cumdem praebet; vel ut hebraice dicitur: QUI TIMET DEUM, EGREDIETUR OMNIA HAEC, id est, evadet ejusmodi mala et adversa. Unde sequitur:

20.—Sapientia confortavit sapientem super decem principes civitatis.

Quasi ita dicat: Non debet pusillo esse animo justus, neque in adversis animum despondere, se quod existimat inermem aut praesidio destitutum. Nam nullum est praesidium majus sapientia. Itaque, ipse sibi assit, et sapientiae suae copias advocet, eisque armet pectus suum; iis, enim, efficietur impenetrabilis ad omnia mala, munitorque efficietur, quam urbes, cum praesidio sunt decem aliae militum, id est, innumeri principes militares. Numerus, certus pro incerto. Quidam, autem, de sapientia increata hoc accipiunt; itaque exponunt: SAPIENTIA, id est, Christus, CONFORTAT SAPIENTEM SUPER DECEM PRINCIPES CIVITATIS, id est, magis quam omnes Angeti. Nam hominem, quem illi redimere non potuerunt, ipse, factus homo, ab omni liberavit malo: ita Glossa interlinearis et Hieronymus. Sed haec ad mysticum sensum magis, quam ad litteralem pertinet. Pergit:

21.—Non est enim homo justus in terra, qui faciat bonum, et non peccet.

Non negat esse aliquem hominem justum, quod Lutherani impie affirmant, sed cum sint plures justi, neminem eorum tam justum esse, tamque officii retinentem, qui non in aliquo offendat. Nam aliud est, omnia opera, etiam justorum, esse mala, quae est Lutheri insanias; aliud aliqua eorum, quae est fides Catholica, sicut Jacobus dicit (iii): *In multis offendimus omnes*, et Joannes (1, c. 1): *Si dixe-*

rimus quod peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est. Ducitur, autem, ista oratio ex superiori; quia dixerat, maius praesidium esse in sapientia, quam in copiis militum. Nam reddit ejus rei causam, quare hominum praesidia infirma sint; scilicet, quia illi, etiam perfecti et boni, tamen peccant et offendunt in aliquo. Vel, certe, hoc versu, sicuti et superioribus, adhortatur hominem justum ad mala adversa toleranda. Ad quam rem nunc ista ratione utitur, quod existimare quisque debeat, etiam si justus sit, se in multis peccasse; nam omnes peccant, et ob id merito illa pati. Vel, certe, haec oratio hieque versus non tam cum superioribus cohaeret, quam iis, quae sequuntur, viam praemunit. Sequitur:

22.—Sed et cunctis sermonibus, qui dicuntur, ne accommodes cor tuum: ne forte audias servum maledicentem tibi.

Nam ponit aliud valde salutare praeceptum, ut, scilicet, ne simus curiosi inquisitores in aliorum vitas, facta aut dicta; ideoque praemiserat neminem esse tam justum, qui non peccet, id quod maxime efficax est ad dehortandum ab isto vitio. Nam qui ita persuasus est omnes et saepe peccare, suae infirmitati conscient, in aliorum vitia curiose non inquiet. Et, certe, hac ratione Sacrae Litterao saepius utuntur, cum ab hoc vitio nos dehortantur, ut patet in illo (*Matthaei*, vii; et *Lucae*, vii): *Ejice primum trabem de oculo tuo, et tunc videbis ejicere festucam de oculo fratris tui*, et in illo Joannis (viii): *Qui sine peccato est, primus vestrum in illam lapidem mittat.* Inquit, ergo: **SED ET CUNCTIS SERMONIBUS, QUI DICUNTUR, NE ACCOMMODES COR TUUM, id est, ne audire velis atque cupias euncta, quae alii, vel secum, vel cum aliis, agitant. Quod proprio pertinet ad eorum curiositatem, qui e latebris, quid alii inter se loquantur, aut agant, observare solent. Sed quamvis de hac proprio curiosa observatione mentio fit, tamen ad omnem**

curiosam observationem vitae aliorum extendi debet id praeceptum, propter similem rationem. Cum, autem, prohibet ne aliorum facta atque dicta observemus curiose, id praecepit, ne ad judicandum de aliorum rebus simus proni atque praecepites. Nam fundamentum et quasi fomentum horum judiciorum, est ista curiosa observatio. Nam qui curiosi sunt indagatores rerum aliorum, idem proni sunt et proclives ad judicandum et sententiam ferendam de eorum vita in utramque partem. Prudenter, autem, Salomon, quo vitii hujus malum extirparat, ipsam radicem, ex qua id pullulat, revulsit. Est, enim, id moris sanctarum Litterarum, cum aliquid prohibere volunt, id ponere, ex quo id oriri et profici sci solet; hoc est, ipsos fontes excendere, unde id malum manat. Idque, duplice de causa, recte faciunt. Prima, quia excisso fonte et vitata causa, facile quod inde sequitur vitari poterit. Altera, ut intelligamus, cum aliquid nobis interdicatur, etiam ea, quae id natura antecedunt, et ex quibus oriri solet, interdici. Sic Christus Dominus, apud Matthaeum (v) homicidium prohibitus, quae id antecedunt, et ex quibus caedes sequi solent, interdixit, dicens: *Audistis quia dictum est antiquis: Non occides. Ego autem dico vobis: quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicis. Qui autem dixerit fratri suo: raca, reus erit concilio.* Qui autem dixerit: fatue, reus erit gehennae ignis. Et infra: *Audistis quia dictum est antiquis: Non moechaberis. Ego autem dico vobis: quia omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam moechatus est eam in corde suo.* Et similiter: *Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuum. Ego autem dico vobis: Diligitte inimicos vestros.* Igitur, Salomon similiter, quo nos a temere judicando liberos redderet, ea, ex quibus temeraria judicia sequuntur, prohibuit, observationes, scilicet, curiosas eorum, quae ab aliis vel dicuntur vel flunt. Et praepter causam, quam praemisit quaque nos a judicando de aliis continere debet, quod, scilicet, nemo sit, qui non peccet, omnes peccatores si-

mus, addit aliam: *NE FORTE AUDIAS SERVUM MALEDICENTEM TIBI.* Nam id saepe accedit, ut qui ex latebris aliorum dicta observant, saepe audiant ea, quae ipsis audire integrata et molesta sunt. Itaque, vel ut suam molestiam vivent, a tam curiosa observatione continere se debent. Sed et potissimum ob id, quod sequitur:

23.—*Scit enim conscientia tua, quia et tu crebro maledixisti aliis.*

Nam qua mensura quisque mensus fuerit, eadem remitteret illi, ut dixit Christus (*Math.*, vii; et *Lucae*, vi). Sequitur:

24.—*Cuncta tentavi in sapientia. Dixi: Sapiens efficiar, et ipsa longius recessit a me. — 25. — Multo magis quam erat: et alta profunditas, quis inveniet eam?*

Adstruit auctoritatem his, quao dixerat, dicens, ea non temere se dixisse, aut levi ratione inductus, sed ut sapienter prius et diligenter examinata atque cognita. Nam se studiosissimum fuisse sapientiae. Itaque, dicit: *OMNIA, nimirum, ista quae haec tenus scripsi atque tradidi.* Nam et in hebreo, et in LXX editione additur pronomen demonstrativum superiorum dictis. Hebrei, enim, sic: *νι;* Graeci, autem: *Ηλίας τούτου.* Omnia, igitur, haec, quae dixi, tentavi in sapientia, id est, adhibito iudicio et diligentia ac prudenti inquisitione examinavi, et inveni vera esse. Et quo maiorem fidem adjungat suis dictis, probabilem causam (ad dit), quo induxit fuerit ad subeundum eum laborem, qui in tot rebus inquirendis et investigandis percipitur, dicens: *DIXI: SAPIENS EFFICIAR.* Nam, inquit, natura et propensione animi, tum etiam iudicio sciendi omnia et ad summum gradum sapientiae perveniendi cupidissimus fui. *DIXI.* — Haec loquendi forma in sacris Litteris non tam

exterius aut interius verbum, quam certum judicium, et animi propositum, et vero animi erga aliquam rem vehementer propensionem et studium significare solet, ut appareat in illo *Canticorum* (vii): *Dixi: Ascendam in palmarum; hoc est, summo desiderio teor; hoc a me meum flagitat cor, ut ascendam.* Et, similiter, in psalmo (xxxviii): *Dixi: Custodian vias meas; id est, decrevi firmiter apud me.* Et in alio (xiii): *Dicit stultus in corde suo: Non est Deus, id est, statuit apud se, neque tam judicium sequutus, quam cupiditatem suam, id definit.* Similiter et hoc loco Salomon, hoc verbo significat, quanto studio incensus esset sapientiae. **DIXI: SAPIENS EFFICIAR, ET IPSA LONGIUS RECESSIT A ME.**—Quidam hoc ita exponunt: Cum studuisse sapientiae, in eaque profecisset, ipsa longius recessit a me; id est, cognovi quo plura sciebam, co mihi plura deesse. Quo modo significat, non solum sapientiae studio deditum se fuisse, sed etiam profecisse multum in eo studio. Nam haec est vera nota, et signum profectus in studio sapientiae, cognoscere infinito plura esse, quae ignorantur a nobis, quam quae sciri possunt. Qui, enim, primoribus labbris degustant studia doctrinae, se pro sapientibus gerunt: qui, autem, plus studii in his posuerunt, quo magis inquirunt, vident magis in profundo veritatem latere; itaque, modestiores sunt.

Mihi magis placet aliorum expositio, qui his verbis: **DIXI: SAPIENS EFFICIAR,** dicunt significasse Salomonem nimum studium et propensionem animi sui sciendi, non quascumque res, tritias et obvias, et quae humanis artibus et disciplinis continentur, sed res altissimas et abditissimas, et quae captum hominum superant, quarum multa pertinent ad consilia et facta Dei. Quasi ita dicat: *Omnia ista, quae dixi, per sapientiam vera esse cognovi; nam fui ita studiosissimus sapientiae, ut non solum haec, sed multo his majora et sublimiora scire studuerim, atque adeo ad supremum sapientiae gradum ascendere.* Et ita Paraph. Chald.

vertit: **SAPIENTIAM OMNEM SAPIAM.** Unde quod sequitur: **ET IPSA LONGIUS RECESSIT A ME,** aperte significat ipsum Joqui de rebus, quae humanum captum superant, et carum cognitione, quasi dicat: Cum ita studiosus sapientiae essem, ut quae ab homine sciri possunt, scire ipse cuperem, sapientia obsequita mihi non est, conatus non successit. **MULTO, inquit, MAGIS QUAM ERAT:** hebraice, ad verbum: **REMOTUM AUT ELONGATUM ID, QUOD FUIT;** quod potest accipi et eo sensu, quo conversum est ab interprete latino, ut referatur ad praececdens, et comparationem cum eo faciat, quasi dicat: **REMOTUM ID, QUOD FUIT,** id est, antequam in earum rerum abditam inquisitionem essem ingressus, remotum id ante erat; at postquam studium ad ea cognoscenda adhibui, longius recessit; quod, vel ex opinione ipsius, verum est. Nam prius, opinabatur se posse consequi; postea, re tentata, non posse cognovit. Vel ex ipsa re. Nam saepe accidit, ut qui ista pervestigare volunt, in graves errores incidunt, et in mentis tenebras, magnitudine ipsa rei aciem mentis nostrae debilitante. Possunt, etiam, ea verba hebraea accipi et alio sensu, quasi eis reddat rationem, atque confirmet a minori quod statim dixerat, se ad earum rerum sublimium, quas optarat scire, cognitionem pervenire non potuisse, dicens: **ID QUOD FUIT,** id est, ea scilicet, quae praetererunt, et ab hominibus inter homines sunt gesta, remotum est, id est, a nobis ignotum et abditum, quanto magis quae in altissimo Dei consilio et voluntate sunt posita. Nam ad haec pertinet, quod sequitur: **ALTA PROFUNDITAS, QVIS INVENIET EAM?** **ALTA PROFUNDITAS.**—Illa admiratio de qua Paulus: *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei: quam incomprehensibilia sunt iudicia ejus!* Hebraice, ad verbum, sic: **PROFOUNDITAS, PROFUNDITAS, QVIS INVENIET EAM?** Nam hac gemitatione verborum summum in eo, de quo agitur, significant Hebrei ex sua linguae proprietate. Sequitur:

26.—Lustravi universa animo meo, ut scirem, et considerarem, et quererem sapientiam et rationem: et ut cognoscerem impietatem stulti, et errorem et imprudentiam.

Id est, quia vidi illa arcana atque sublimia, quae potissimum sunt in consilio et voluntate Dei, ab humanis ingeniosis cognosci plane et comprehendendi non posse, veri me ad ea diligenter pervestiganda et cognoscenda, quae cum humanis sensibus magis congruant, querumque scientia proportionata nobis est et valde necessaria: quid sit honestum, quid turpe in humanis moribus, id est, moraliter scientiam. In qua pervestigatione, quid viderit, statim subjicit, dicens:

27.—Et inveni amariorem morte mulierem, quae laqueus venatorum est, et sagena cor ejus, vincula sunt manus illius. Qui placet Deo, effugiet illam: qui autem peccator est, capitur ab illa.

Olympiodorus haec dici affirmat de sophistica scientia, hoc est, de doctrinis falsis, quas mulieres hic metaphorice appellatas a Salomonem dicit. Nam quia dixerat, se adhibuisse studium in inquirenda impietate et stultitia et imprudentia, id est, inquirendo quid verum aut falsum, quid honestum aut turpe, quid decorum, quid dedecens; ideo dicit nunc, veri et falsi, boni atque malii rationibus cognitis, nihil inventisse deterius doctrina falsa, et erronea, qualis exempli gratia Epicuri doctrina erat de summo bono, ut pote quae id in voluptate constituit. Quam jure MULIEREM appellat, quod virorum corda effeminata reddat; jureque ejus manus vinculis assimilat, quod sua dulcedine capiat cunctos, captosque atque constrictos ita teneat, exire vix ut possint ejus vincula. Alii, MULIEREM hic peccatum omne dici volunt, quia viri virtute atque constantia sit iudicium. Alii, diabolum ipsum MULIEREM hic appellari existimant,

propter ejus effeminatas vires. Alii, idololatriam; alii, haereticorum dogmata. Sed ista omnia, ut docet Hieronymus hoc loco, potius pertinent ad intelligentiam spiritualem et ad mysticos sensus, quam ad litteralem sententiam; quae, sine dubio, continet feminarum vituperationem, vituperationem, inquam, non sensus ac naturae, sed ingenii atque morum, aut certe causae, quae in ipsis est ad decipiendos et infinitis malis homines implicandos. Quod malum mire exaggerat, idque explicat Salomon, et ut sapiens et ut expertus, significantissimis verbis, atque ita ut majori exaggeratione dici non poterit. Nam, primo, hujus mali explicandi et exaggerandi causa, post illa verba: LUSTRAVIT CUM ANIMO MEO, UT COGNOSCEREM IMPIETATEM, ET ERROREM, ET IMPRUDENTIAM, statim intulit: ET INVENI AMARIREM MORTE MULIEREM, veluti docens, eam unam omnis impietatis, erroris, imprudentiae fontem et causam hominibus extitisse. Illa, enim, initium dedit peccato olim, et nunc similiiter praebet causam. Deinde, illam comparat cum morte, et dicit eam esse pejorem ei amariorem. Postremo, decipulas, sagenas, et vincula, et quidquid ad decipiendum valet et capiendum, et id, quod captum est, restituendum valet, in unum congerens, id feminae attribuit. Ex quo concluditur, nihil esse in vita, feminarum amoribus neque periculosius neque nocentius. Nam, primum, ad capiendos et irretiendos homines suis amoribus, sunt solertissimae; ad perdendos, quos captos tenent, efficacissimae. Primum, enim, captis pro voluptate amaritudinem acerbissimam propinrant, delude, deficiendi a Deo et aliorum peccatorum multorum causam illis exhibent. Sed, quo melius hoc intelligatur, age singula hujus versus verba diligenter executiam. Et INVENI, inquit; non statim id vidit, sed posteaquam, adhibito studio, diligenter multa pervestigavit, et plurimarum rerum periculum fecit, id tandem invenit. Nam hoc malum, quo magis noceat, non apparet malum, sed, blanda voluptatis et naturae communionis specie tectum,

suum virus occultat. Ex quo etiam antiqui, ad declarandum malum, quod in feminarum ingenii et amoribus est, sirenas fixerunt vultu virgineo et specioso, animo autem truci et sanguinis, crux ac caedis avido; quaeque, ut ait Poeta:

*Ilectos nautas dulci modulamine vocis
Mergebant avidae fluctibus Joniis.*

Itaque, Salomon experientia ipsa eductus, seque insinuans ad hujus rei interiore rationem, invenit longe alias esse ab eo, quod foris apparebant. Inveni, inquam, non dulcem, et suavem, et saporis plenam officinam, ut ille, sed morte ipsa amariorem esse mulierem. Mors in Sacris Litteris interdum appellatur *fortis*, ut in illo (*Canic.*, viii): *Fortis est ut mors dilectio.* Appellatur, autem, sic, quod omnia conficiat. Interdum, etiam, illi *amaritudo* tribuitur, ut in illo Sapientiae (1): *O mors, quam amara est memoria tua!* Et in illo: *Siccine separat amara mors?* Mortis, autem, amaritudo et acerbitas in eo consistit, quod separat animalium a sensibus; hoc est, privat illum omnium earum rerum sensu, quae in vita dulcia sunt. Est, ergo, meretrix amara, propter eamdem causam; quia privat hominem omni eo, quod in vita pretio dignum est. Et est magis amara, quam mors; quia magis privat sensibus: mulierum, autem, impudicus amor debilitat corpus, exhaustit opes, morbos gignit, obtundit sensus, ingeni lumen extinguit, famam denigrat, animam a Deo separat, ac denique praecepit totum hominem in interitum. Unde in *Proverbii* (vii) dicitur: *Viae inferi donus ejus, penetrantes interior mortis.* Sed quibus artibus, quo modo id efficit procaecis et impudica mulier? eo nimirum, qui sequitur: **QUIA LAQUEUS VENATORUM EST.** Nam sicut venatores atque aucupes escarum aliquid objiciunt atque ostentant avibus,

(1) Ita in codice D, pro: *Ecclesiastici*, xli, 1.

cas ut inducant in laqueum atque in retia latentia, ita dolis, blanditiis, ac malis artibus mulieres illaqueant homines, ut illa, quam Salomon idem in *Proverbii* (vii) graphicè describit ad istum modum: *Irrexit illum multis sermonibus, et blanditiis laboriorum suorum profraxit illum, et caetera; et, statim, infra: Et velut avis festinat ad laqueum.* Quod, autem, addit Salomon: *ET SAGENA COR EJUS*, valet ad eamdem vim illiciendi homines, quae in mulieribus est, declarandam. Nam quod dicit *COR EJUS*, causam pro effectu posuit, id est, pro verbis atque factis, quae a corde prodeunt, et quibus homines capiuntur. Ergo *SAGENA* est *COR EJUS*, quia non solum capiunt homines impudicac mulieres, sed quia cupidae sunt capienda, et artibus capienda plenum habent cor; id est, omne earum studium, omnis cura versatur in eo, praestantque ejus rei facultate atque scientia. Plautus in *Milite glorioso*, act. 3:

*Domi habet animum falsilogum, falsificum, falsijurium;
Domi dolos, domi delenfia facta, domi fallacias.
Nam mulier olitoru nunguam supplicat, si qua est mala:
Domi habet hortum et condimenta ad omnes mores maleficos (1).*

Sed pergit: **VINCULA SUNT MANUS ILLIUS**, quod dicit, vel ut ostendat quam cito et quanta facilitate homines constrictos teneant, quanta polleant vi et facultate capiendo homines, utpote quae ad id non egeant ferro, aut catenis, aut carcere, sed suis ipsae manibus pro vinculis utantur, vel ut a parte totum indicans significeat, nihil in femina esse, quod non sit illico plenum, quod non undique amores spiret: manibus, oculis, capillis, risu, motu corporis, atque adeo nutu atque tactu miseris amantes allificant. Ex quo, non inepte ille, apud Plautum in *Milite glorioso*:

Videre tu illam oculis venaturam facere, atque auctoribus!

(1) Sic in codice D. In Plauto tamen (*Miles gloriosus*, act. 2, nou 3, scena 2) legitur: *mellifica*.

Et Propertius (lib. II, cl. 1) fomenta suae insaniae quamque ex re capiebat:

*Seu quidquid fecit, sive est quodcumque locuta,
Maxima de nihilo nascitur historia.*

Et in *Canticis* sponsus, quae in hoc amore corporeo accidunt ad meliores amores transferens, allici se atque vinci dicebat his omnibus: *Vulnerasti cor meum, soror mea sponsa, vulnerasti cor meum in uno oculorum tuorum, et in uno crine colli tui.* Cum, igitur, tanta vis mulierum sit, tanta facultas, tot artes ad capiendos et captos retinendos viros, merito additur: *QUI PLACET DEO, EFFUGIET ILLAM: QUI PECATOR EST, CAPIETUR AB ILLA.* Nec, enim, sine summo Dei auxilio evadere quis possit tot laqueos, tantamque nondi vim; auxilium, autem, id Deus confort iis, quos merito justitiae ac bonorum operum amat. Sed hoc, dicat aliquis, ingenio una aut altera mulier sit; plurimae, enim, sunt pudicae, et sanctae, et malis artibus vacuae. Ad hoc, Salomon respondit; itaque, subjugens, dicit:

28—Ecce hoc inveni, dixit Ecclesiastes, unum et alterum, ut invenirem rationem.—29.—Quam adhuc quaerit anima mea, et non inveni. Virum de mille unum reperi, mulierem ex omnibus non inveni.

Cujus versus prima verba: *ECCE HOC INVENI*, ad superiora referuntur, eaque demonstrant, quasi dicat Salomon: *hoc*, igitur, quod dixi, ita esse compri, et longo experimento probavi; et ne quis paucarum culpam in universum genus conferre arbitretur, et ex paucis impudico ingenio praeditis omnes aestimare, hoc sciat, me unam et alteram, vel ut hebraice dicitur, *UNAM AD UNAM* explorasse, id est, plurimarum periculum exacte et attente fecisse, ut invenirem rationem, id est, ut invenirem, utrum mihi recta constaret ratio atque summa in hac re, et ut his-

pane dicere solemus: *para ver si habia echado bien la cuenta del discurso.* Nam verbum hebraicum, pro quo ratio ponitur in hoc loco, quodque Graeci interpres λόγοτρόπιον transtulerunt, ut docet Hieronymus, et summam rationem et cogitationem significat. Igitur, inquit: Exploravi singulas, aut sigillatim plurimas, num, scilicet, aliquam probam et pudicam, et quae officio suo satisfaceret, inveni rem; quam adhuc quaero, inquit, ET NON INVENI. *VIRUM DE MILLE UNUM INVENI, MULIEREM EX OMNIBUS NON INVENI.—EX OMNIBUS*, scilicet quas vidi, et quarum periculum feci. Nam inquit: Quamvis et ipsi homines pravi maxima ex parte sint et ad malum proni, tamen unus et alter inveniuntur, qui officio suo probe respondeat, qui se virum exhibeat et digna viro virtute praestet. At in muliere, ad communem naturae fragilitatem adjungitur sexus et ingeni propriam imbecillitas, ex quo fit, ut sit viro longe insfirior et ad malum pronior.

Sed quomodo haec vera sunt, dicit aliquis? Nam aut agitur de virtute et justitia divina, id est, infusa, et quae constat dono Dei peculiari, aut agitur de virtute et bonitate morali, (ad) quam quisque suis viribus aspirare potest. Si de priori, nullum disserimen est inter virum et feminam, sed omnes aequae carent illa, nisi a Deo ipsis donetur, suntque omnes peccatores origine, ut ait Paulus *ad Romanos: Conclusit Deus omnia sub peccato, ut omnium misereatur*; et: *Omnis in Adam peccaverunt, et egent gratia Dei.* Sin, autem, de posteriori, injuriis sumus in feminas, si negamus nonnullas exsistisse in hoc virtutis genere valde praestantes, probas, pudicas, viris suis fidem servantis. Itaque, plures de illustribus feminis conscripti sunt a viris sapientissimis libri. Qua, ergo, ratione verum erit, ex omnibus nullam, quae probanda sit, inveniri? Ad hoc, respondeatur, de moral virtute agi, nec tamen ab ea omnes feminas excludi. Sed quod dicit Salomon *EX OMNIBUS*, ea vox et universalis nota potest referri ad eas solum, quarum ipse periculum

fecerat, ut dictum est; vel, certe, non comprehenduntur omnes in universum. Nam is est mos sanctarum Litterarum, ut quod a plurimis fit, id dicatur ab omnibus fieri; et quod perraro invenitur, nunquam inveniri; et quod difficile fit, id fieri non posse dicatur; sicut et superius auctorabamus (vide Hieronymum in cap. VII Michaeae). Cui sententias consonat illud Poetae (Aen., IV):

.....*Varium et mutabile semper
Femina.....*

Sunt qui hos versus alter exponunt, sic nimirum: ECCE IIOC INVENI, DIXIT ECCLESIASTES, UNUM ET ALTERUM, UT INVENIREM RATIONEM; id est, ad inveniendam veritatem in hoc negotio, inveni commodissimum esse, unum cum altero conferre, id est, conferre officium hominis cum ejus operibus, ut ex hac collatione perspicuum fieret, utrum homines probi essent, an secus. Nam qui sua officia opere exequitur, ipsi probi est; contra, autem, improbus, qui id non praestat. Inveni, igitur, hac ratione inter mille homines vix unum qui vir esset, qui officio suo satis faceret; mulierem, autem, quae id officiat, fere nullam. Unde, similiter, dupliciter exponi potest, quod sequitur:

**30.—Solum hoc inveni, quod fecerit Deus hominem rectum,
et ipse se infinitis miscerit questionibus.**

Uno modo: Fecit DEUS HOMINEM RECTUM, id est, unicuique homini attribuit suum et proprium munus, quo defuneretur, ejusque rei functionem facilem efficit; sed quisque suo officio relicto, aliena curans, ipse se implicuit variis et difficilibus rebus, curis, laboribus. Nam, certe, hoc vitio laborant plerique, ut nihil minus esse current, quam quod esse debent. Conjugatae, monachae esse vo-

lunt; monachae, conjugatae; privati, de republica consultant. Ex quo illud Lyrici:

Qui fit, Maeconas, ut nemo quam sibi sortem etc.

Unde magna sequitur vitae perturbatio. Neque solum singulis hominibus hoc accidit, sed in communi universis. Nam cum proprium hominis officium sit colore Deum, et secundum rationem vivere, id quod et rectum est et facile, ad idque Deus ita adjuvet, ut sit factu facilissimum; tamen, quodvis potius, quam id, esse volunt, leones, feras agrestes, potius; quod et alienum a natura est, et ex consequenti factu difficile. Itaque, plurimum laboris in eo ponunt, seque curis cruciant atque conficiunt. Ex quo est illa conquestio apud Isaiam: *Quare appenditis argentum, et non in panibus, et labore vestrum, et non in saturitate?* quod si faciunt, qui, suo officio neglecto, quae rationi adversa sunt curant. Consumunt, enim, suos labores et non in panibus et saturitate, id est, inutiliter, non in eo, quod ipsis juvare potest. Alio modo id exponitur; quae prior et magis communis exposicio est: fecit DEUS HOMINEM RECTUM a principio, talis enim constitutus a Deo est in statu innocentiae; sed ipse peccato se miserit multis quaestionibus. Quod ideo dicit, ne cum quod dixit *vix unum* ex omnibus hominibus bonum esse, id vitio conditoris accidisse arbitretur: ipse, rectos eos condidit; ipsi, sibi curas et labores conciverunt. Unde concludens dicit: *QUIS TALIS UT SAPIENS EST? ET QUI COGNOVIT SOLUTIONEM VERBI?* Ex quo colligitur, in eo, quod statim dixerat, quod fecit Deus hominem rectum, arcuam quiddam significare voluisse; quale est, quod pertinet ad primorum hominum et statum et casum: quae philosophi et ratio naturalis ignorant; sola doctrina revelata constant.